

לנוסחה הקדום של קדושת העמידה

מאת
עזרא פליישר

מדי 1234567

נוסחה הקבוע של קדושת העמידה במנהגות ארץ ישראל הקדומים לא נתברר עדיין¹. גם כתבי היד שנתגלו בגניזה, עם שתרמו בנדיבות לבירור נוסחאות התפילה השונים ברוב המנהגות שהיו נהוגים בקהילות ישראל הקדומות שבמזרח, קפצו ידם בנקודה זו: החומר הליטורגי המרובה למדי, שנדפס עז' כה מן הגניזה, לא העשיר את ידיעותינו בנידון זה כמעט במאומה. ואף על פי שמצאנו את הקדושה נרמזת, ואף מפוייטת, במאות קדושתאות וקרובות י"ח, לא מצאנו עדיין את נוסחה הקבוע הקדום, ר"ל את זה שהיה מקובל לאומרו בלא פיוט².

עיקרה של הקדושה, כמפורסם, בפסוקי מקרא. מקראות אלה בקדושה הארצי-ישראלית³ מספרם חמש: (1) קדוש קדוש קדוש ה' וכו'; (2) ברוך כבוד ה' ממקומו; (3) שמע ישראל וכו'; (4) להיות לכם לאלהים וכו'; (5) ימלוך ה' לעולם וכו'. והנה ודאי שאין לשער שאי-פעם נאמרה הקדושה בעמידה על ידי הקראת הפסוקים הללו בלבד, בלא פיסקת מבוא לפנייהם ובלא גשרי-טכסטים, ולו גם פשוטים ביותר, בינותם; ברם, על לשונן של נוסחאות קבע אלו בארץ ישראל הקדומה אין בידינו עדויות. קדושת העמידה מיוצגת, כאמור, גם בקרובות שנתחברו לקישוטן של עמידות

1. על נוסח הקבע של קדושות העמידה במנהגות השונים עיין אלבונן בספרו Der jüdische Gottesdienst, עמ' 61 ואילך ובספרות המצוינת שם. והשווה גם זולאי במבואו לפיוטי ימי, עמ' xv ואילך, וב. איסליינר ב־HUCA כרך כו, עמ' 413 ואילך.
2. תופעה זו, שנראית מורה למדי, אפשר שמקורה בכך, שבני ארץ ישראל מיעטו מאוד באמירת קדושות, כמפורסם. בארץ ישראל הקדומה נאמרה קדושה בעמידה רק בשחרית ורק בשבתות ובימים טובים, מלבד קצת ימי חול מצוינים, כגון ראשי חודשים, ימות חול המועד ותנוכה. ברם, בימים אלה נאמרו על פי רוב קדושתאות וקרובות י"ח ובהן לא דופיעו אלא פסוקי הקדושה בלבד, כשקטעי פיוט, ולא נוסחאות הקבע הרגילים, גושרים ביניהם. ועוד אפשר, שנוסחאות הקבע, שגשרו בתקופה הקדומה בין הפסוקים, היו קצרים ופשוטים ביותר ורוב העם זכרו אותם בעל-פה. גם בתקופה מאוחרת יותר נחשבה הקדושה לטכסט, שאמילו עמי ארצות מופלגים יודעים אותו בעל-פה, ור' יהודה אלחריזי, שמונה בשער מו של ספר תחכמוני שלו את "ספר המלך עובדיה בן עלי", מציין בו שהוא "ריקם מחכמה ומדעת / כבהמה שוסעת / לא למד מן החכמה כי אם אמן וקדוש (= וקדושה)". על דרכם של בני ארץ ישראל למעט באמירת קדושות בעמידה, מעיד פרקוי בן באבוי. עיין בגנזי שכטר כרך ב, עמ' 555, ועיין גם מאמרי "לתפוצתן של קדושות העמידה והיוצר במנהגות התפילה של בני ארץ ישראל" בתרביץ לח (בדפוס).
3. הפסוקים מקריאת שמע (פסוקים 3-4 בפנים) מיוחדים לקדושת העמידה הארצי-ישראלית. אנשי בבל התנגדו בחריפות לאמירתם, כידוע מפי בן באבוי (השווה גנזי שכטר, שם).

החול, השבת והחג, שנאמרה בהן קדושה. קומפוזיציות אלו, מלבד העובדה שרבים מקטעיהן יעודים מבחינה היסטורית להכין את המתפלל לקדושה⁴, ניתן בהן, (בקדושתאות האחרון ובקרובות י"ח בברכה השלישית) גם תיקון פיוטי לפסוקי הקדושה גופם, על ידי הבאת פיוט, על פי רוב ארוך, כהקדמה לפסוק הראשון שבו⁵ ועל ידי הבאתם לאחר מיכן של כמה קטעי פיוט נוספים, קצרים על פי רוב, כגשרי שירה בתוכה בין פסוק לפסוק⁶. קטעי פיוט אלה מספרם בדרך כלל שלוש⁷; הם מדברים במעשה מרכבה ומביאים בסופם רמז לפסוק האמור לבוא אחריהם.

אמנם, ברוב כתבי היד שבגניזה, אף בקדומים שבהם, אין קטעי הקדושה הפיוטיים (מלבד הקטע האחרון) מעבירים אל הפסוקים שלאחריהם באופן ישיר. בין שני הקטעים הפיוטיים הראשונים והפסוקים שלאחריהם מצויים ציוני-מעתיקים סטיריים אוטיפיים, שרומזים בלי ספק לנוסחאות קבועים, שמנהג היה לומר אותם כאן. ציונים אלה הם בדרך כלל: "לעומתם"⁸ (בין הקטע הפיוטי הראשון והפסוק השני שלאחריו) ו"פעמים"⁹ (בין הקטע הפיוטי השני והפסוק השלישי שלאחריו). הלשונות

4. ההבדלים העמוקים שבין קרובות אלו לבין השבעות וקרובות החול הרגילות נעוצים, כידוע, בעובדה שאלו הראשונות מכוונות להכין את הקדושה ולעסרה, מה שאין כן אלו האחרונות. כל קטעי הפיוט שמרחיבים בקרובות אלו את גבולות המשלש קשורים מבחינת יעודם ההיסטורי בקדושה שבאה בסופם. אמנם, בקומפוזיציות שבידינו, ועל כל פנים ברובן, מוקדשים הקטעים הללו לריון בסדרי הימים או בעניינם, ורק הקטע האחרון, הסילוק, מוקדש בחלקו לעניין הקדושה. ברם, זוהי התפתחות מאוחרת.

5. הבחנה לסילוק, שמסתים במעבר לפסוק הראשון של הקדושה: וקרא זה אל זה ואמר וגו'.
6. זולאי ציין את הקטעים הללו בקרובות ינ"י בסימנים ט"ו, ט"ז, ט"ח. פיוטים אלה, שודאי מצויים היו בכל הקדושתאות הקדומות, נקטעו ברוב כתבי היד שבידינו. לעומת זה נותרו הפיסקות הללו כמעט תמיד בקרובות הי"ח הגדולות, כנראה, משום שקרובות אלו אינן מסתיימות עם פיוטי הקדושה, אלא מקשטות גם את שאר ברכות העמידה. טכסט שנקטע מסופה של קומפוזיציה, לא באותה מידה של קלות נשלף מאמצעה.

7. כך על שום שבין הפסוק הרביעי והחמישי אין על פי רוב קטע פיוטי כלל. גם בכמה מנהגות שבימינו אין פיסקת קבע עובר לפסוק האחרון שלקדושה מלבד המלים "ובדברי קדשך כתוב לאמור". כנגד זה מצאנו לפעמים גם בקדושות מפויסות קדומות ביותר קטע רביעי, שמכוון, כנראה, לגשור אל הפסוק האחרון הנ"ל (השווה גם הווגמאות דלהלן, סי' 2, 5). מעניין, שדוקא פיסקה רביעית זו, שאינה מיוצגת בדרך כלל בפיוטים הקדומים, זוכה ונעשה סוג עצמאי בפיוט המאוחר: הכוונה לסוג האלהיכמי (השווה אלבוגן בספרו הנזכר, עמ' 215). הואיל ומצאנו פיסקה רביעית בדוגמה החמישית דלהלן, והיא שייכת לקדושתא של סוכות, אי אפשר לומר שמציאות הקטע הרביעי אופיינית לקדושתאות הימים הנוראים דוקא.

8. בכתבי יד קדומים, שמביאים קרובות משל ינ"י, מצוין כאן לעתים קרובות: "לעומתם כל יאמר". השוה פיוטי ינ"י של זולאי עמ' פ, פז, צט, קא, קו, קמב, קמח, קנד, ועוד. מלת "לעומתם" במקום זה בכל נוסחאות הקדושה הידועים לנו סומכת על הנאמר ביחזקאל ג, יג: וקול כנפי החיות משיקות אשה אל אחותה וקול האופנים לעמתם וקול רעש גדול. ועיין עוד דלהלן.

9. לפעמים גם "פעמים באהבה". כה"י הנ"ל של פיוטי ינ"י מובא נוסח הקרוב אל הנהוג בימינו

הגרמזים בציונים אלה הם מן הסתם מעין "לעומתם משבחים ואומרים" (או "ברוך יאמרו") ו"פעמים שמע אומרים" או כל כיו"ב, כמו שמצאנו בכמה נוסחאות פשוטים שלקדושה במנהגות שבימינו. ברם, אין בטחון בכך, שרמזים אלה הם הנוסחאות הקדומים שנאמרו בימי ראשוני פייטנינו, במקומות אלה, וגם שלא במקום-פיוט, כשם שאין בטחון גם בכך שהם מייצגים את הנוסחאות הגרמזים על ידם בשלמותם ולא את סיומם בלבד.¹⁰

ונראה, שמצורת בנינם של כמה פיוטי-קדושה קדומים ניתן ללמוד על נוסחאות הקבע הקדומים של הקדושה.

הפייטנים שפיוטי קדושה מהם נשתיירו בידינו נהגו בהעמדת קטעי המעבר הפיוטיים בין פסוקי הקדושה השונים בשלושה דרכים¹¹: יש מהם שהעמידו את הקטעים בתבניות עצמאיות באשר להתחלתם, והסתפקו להביא בסופם רמז לפסוק שלאחריהם; יש ושיעבדו את הקטעים בראשם לחוק השרשור והביאו כהתחלה להם את התיבה שבה נסתיים הפסוק שלפניהם¹²; יש שפתחו את הקטעים בתיבה שעמדה ביניהם ובמקומם בראש פיסקת הקבע, שהקטעים הפיוטיים נועדו לבוא במקומם. על נוהג אחרון זה¹³ אנו למדים מן העובדה שבהרבה פיוטי קדושה קדומים נמצאות בראשי קטעיהם מלים חריגות, שאינן משתלבות באקרוסטיכונים האלפביתיים

בקצת מנהגות: "ממקומו ייפן בעם המיוחדים בכל יום פעמיים ואומרים פעמיים באהבה". ציונים אלה מעידים, כמובן, רק על מנהג זמנם ומקומם של המעתיקים ולא על מנהג המחברים. המנהג שלא להעביר מלשון הפיוט אל לשון תפילת הקבע ישירות, ידוע גם משאר סוגי פיוט קדומים, ובעיקר במקומות שאינם מעבירים לברכה. כך, למשל, באות פיסקאות קבע קצרות מן הסוג הנדון (לא לעולם זהות עם נוסחאות הקבע שלתפילה) בסוף הזולות הקדומים ("ונשיר" או "ועל שפת הים" וכיו"ב) ובסוף פיוטי ה"מי כמכה" ("זה צור" וכיו"ב) במערכות היוצרי, וכן גם במערכות. נוהג זה, שהנוהג הנזכר בפנים בפיוטי הקדושה זהה אתו לחלוטין, מקורו, כנראה, ברצון להקל על המעבר אל נוסחאות הקבע, קולה זו לא נהגו בה במקום הברכה. השוה גם מאמרי "מחזורי פיוט מתוך קדושתא ליום כיפור המיוחסת ליוסי בן יוסי" בקובץ על יד, ס"ח כרך ז, עמ' 12.

12. מובן שנוהג שני זה אפשר שהוא זהה עם הנוהג השלישי, שהרי גם בימינו קשורות פיסקאות הקבע בכמה מנוסחאות הקדושה אל הפסוקים שלפניהם בשרשור.

13. הנוהג מעיד בלי ספק על התקדשותן בתקופה קדומה מאוד של נוסחאות הקבע של הקדושה בעיני המתפללים והפייטנים. על כך מעידה, אגב, גם העובדה שקדושת העמידה קרויה בירוש' ברכות פ"ה, ה"ג (ט, ע"ג), על שם נוסח הקבע שבין הפסוק הראשון והשני שבה: "אופנייה", ולא על שם הפסוק הראשון שבו: "קדוש" או "קדושה", ועיין עוד להלן. מכאן גם, שנוסחאות אלו נתגבשו מוקדם מאוד וקשה לסבור את דעתו של זולאי, שמניח ש"לא היתה עדיין בתקופת ימי נוסח קבוע של קדושה" (הקדמה לפיוטי ימי עמ' טו). מציאותם של פיוטי קדושה מתחלפים בקרובות ימי, אינה מוכיחה העדרה של נוסחה קבועה בקדושה, כשם שאין מציאותן של קרובות בכלל מעידה על העדר נוסחאות קבועים לעמידה. התגבשותם והתקדשותם המוקדמות מאוד של נוסחאות הקבע שלקדושה, הן הן, כנראה, שהביאו לקסיעתם של פיוטי הקדושה מסופי הקדושתאות.

של הפיוטים ושאינן הן מלות שרשור¹⁴. הואיל ומלים אלו חוזרות באופן קבוע למדי במקומות קבועים בפיוטי הקדושה, ואין מלבדן וכיוצא בהן תיבות חריגות בפיוטי הסוג, נראה ברור שהן רומזות לנוסחאות קבע שנהגו להחליפם, בקרובות, בקטעי פיוט, ושפייטנים רצו לשייר בכל זאת זכר להם, גם לאחר השמטתם. נמצא, שמלים אלו שיירים הן לנוסחאות הקדומים, שנהגים היו בקדושת העמידה בימי הפייטנים הקדומים ובמקומם. והואיל ומצאנו לתיבות אלו בעיקר בראשי קדושות קליריות, נמצא שהן מעידות על נוסח קדושה ארצישראלי עתיק, שקודם במאות שנים לכתבי היד הליטורגיים הקדומים ביותר שבידינו.

על אחת מן התיבות הללו, היא תיבת "ועמך" שחזרת באופן קבוע למדי כמלת פתיחה לפיסקה השנייה של פיוטי הקדושה, כבר דיברתי ברמז לרגל עיסוקי בשריד גדול מתוך קדושתא ליום כיפור, ששני טורים מתוכה מובאים על ידי ר' יונה אבן ג'נאח בספר השרשים שלו משמו של יוסי בן יוסי, ראשון פייטנינו הידועים בשמותיהם¹⁵. אותה שעה ציינתי לתופעה הזאת, שמצאתיה בקדושתא הנ"ל, מקבילה קלירית אחת מפורסמת, ונעלמו ממני כמה מקבילות נוספות, ואציין כאן את כל המקורות הידועים לי שנוגעים לעניין:

(1) בקדושתא הנ"ל, המיוחסת ליוסי בן יוסי, פותח הקטע הראשון של פיוטי הקדושה במלים "וחיות אמוצות כוח כס עליון עמוסות" (עמ' 75). הפיוט עשוי א"ב ישר ומלת "וחיות" חריגה. הקטע השני עשוי באלפבית מדגם ת"א ש"ב ופתיחתו: "ועמך ת'יראה בעניים ותעמוס עוונם" (שם, עמ' 76) ומלך "ועמך" חריגה. הקטע השלישי עשוי א"ל ב"ם ופתיחתו: "אחד ה... רהו וניבהלנו מפני זעמך" (שם, עמ' 77) ומלת "אחד" תיבת שרשור היא ומשתלבת בא"ב.

(2) בפיוטי הקדושה הקליריים המובאים בתוך הקדושתא שלו לראש השנה, שתחילתה "אופד מאז" פותח הקטע הראשון במלים: "וחיות אשר הנה מרובעות כסא", והפיוט אלפביתי ומלת "וחיות" חריגה. הקטע השני פתיחתו: "ועמך ת'לואים בתשובה להתיחד" והוא עשוי תשר"ק, ומלת "ועמך" חריגה. הקטע השלישי מתחיל: "ואתה א'זון קול מפאריך בכל אבריהם" והפיוט עשוי בא"ת ב"ש, ומלת "ואתה" חריגה. קדושה זו יש בה גם פיוט רביעי ותחילתו: "ת'הלות כבודך א'מצך מלא כל הארץ" והוא עשוי בת"א ש"ב ואין בראשו מלה חריגה.

(3) בפיוטי קדושה (קליריים?), שמובאים במחזורי בני רומי¹⁶ בקדושתא למנחת

¹²³⁴⁵⁶⁷אח"ח

14. המנהג לפתוח קטעי פיוט בתיבת הפתיחה של נוסח הקבע שנשמט מפניו, איננו בלתי ידוע בפיוט. בעיקר מצאנו בגניזה הרבה אופנים מורחיים (גם קדומים), שמתחילים בתיבת "והאופנים", על שום נוסח הקבע שפתיחתו כך.

15. השווה מאמרי הנזכר לעיל בהערה 12, עמ' 4 ואילך.

16. דוידסון ו', 187. השווה במחזור איטליאני של ש"ל, כרך ב', דף קמג, ב. הואיל ובמנהגות איטליה אין אומרים פסוקי שמע בקדושת המנחה ביום כיפור, מובאים שלושת קטעי הקדושה המפוייטת, בדפוס וברוב כה"י, בהעלם אחד. ברם, חלוקת הפיוט לשלושה קטעים ברורה גם מכוח מלות הפתיחה החורגות, גם מכוח טורי המעבר הבולטים וגם מכוח התחלפות החרוז מקטע לקטע. מכל מקום אין אלה פיוטי הקדושה של הקרובה הזאת, כמוכח מן התבנית השונה של קטעי הקרובה העיקריים. את פיוטי הקדושה השייכים לקדושתא זו אני מדפיס בתרביץ לח הנ"ל.

יום כיפור שפתיחתה "אודך בקול ערב" (והיא של הקלירי), מצאנו לקטע הראשון שפתיחתו: "וחיות ארבע נושאות כסא", והקטע מביא את הטורים בסדר אלפביתי מא' עד ח' ומלת "וחיות" חריגה. הקטע השני פותח "ועמך ט' כסת על כנפי נשר" והוא מביא המשך לא"ב. הג' מאות ט' עד ע', ומלת "ועמך" חריגה. הקטע השלישי מביא את האותיות פ—ת ופתיחתו "פריצת גדר כנה נטועה" ואין כאן מלה חריגה. (4) בפיוטי קדושה ליום כיפור של פייטן אנונימי¹⁷, שהדפיס יוסף מרקוס ב"חורב" כרך ב, עמ' 14 ואילך, מצאנו את החלק הראשון, שתחילתו: "[וחיות ארבע] בארבעה פנים בריאתם" והוא עשוי בסדר א"ב ישר ומלת "וחיות" שבראש הקטע חריגה. הפיוט השני פותח: "ועמך תמוך בחסד ועליהם שובה" ואין הוא מסודר בא"ב, ברם לפי שכבר מצאנו מלת "ועמך" שפותחת את הפיסקה השנייה בקומפוזיציות שהובאו לעיל, נראה ודאי שאף כאן אין הופעתה מקרית. הקטע השלישי פותח: "ואתה אלוה סליחות מעמקי תחתיות" והוא עשוי בא"ת ב"ש; מלת "ואתה" שבראש הקטע חריגה.

(5) הקדושתא הקלירית לסוכות: "ארחץ בנקיון כפות" מובאת במחזורי אשכנז המקובלים כשהיא מסתיימת עם הסילוק ואין אחריה פיוטי קדושה. ברם, יש בידינו פיוטי קדושה (כנראה קליריים) לקדושתא של סוכות והם מובאים בכ"י אשכנזי קדום בסוף הקדושתא הזאת¹⁸. פיוטי קדושה אלו אף נדפסו פעם אחת במקור גידה ומשובש¹⁹. הקדושה עשויה כאן ארבעה חלקים: קטע ראשון תחילתו: "וחיות ארבע אשר כס עומסות" ובו האותיות א—ו מתוך א"ב פשוט ומלת "וחיות" חריגה. הקטע השני מתחיל: "ועמך זיכור למו נסע סוכה" ובו המשך הא"ב עד אות מ ומלת "ועמך" חריגה. הקטע השלישי מתחיל: "ואתה מ'קדם תאבתה שלם"²⁰ ובו אותיות מ—צ ותיבת "ואתה" חריגה. הקטע הרביעי מתחיל: "ואנחנו ק'מנו בציווי נצחך להלל" ובו השלמת הא"ב עד ת ומלת "ואנחנו" חריגה.

(6) בכתב יד מן הגניזה, השמור במוזיאון הבריטי וסימנו Or. 5557 H סי' 39, מצויים בסוף סילוק של קדושתא לראש השנה שחל להיות בשבת פיוטי קדושה דלהלן:

17. המהדיר גסה לייחס את הקטעים לקלירי על שום קרבת תוכנם אל פיוטי קדושה הקליריים הידועים. וידסון בהוספת החדשות לאוצר השירה והפיוט, HUCA כרך יב' יג, סי' 658, מציין שהקטע השני שלקדושה תתום "שלמה", ונמצא זה שם מחברם של שלושת הקטעים כאחד. ברם, אין זה מנהג פשוט לחתום דוקא בקטע אמצעי בקומפוזיציה משולשת, ואפשר שהחתימה שבסוף הקטע השני חתימה מקרית היא. ואפשר שכל הפיסקה שהחתימה מופיעה בה, וזה.

18. הוא מחזור ווארמס (ב), שצילום ממנו מצוי במכון שוקן לחקר היהדות בירושלים. הפיוטים מצויים בדף 175, א ואילך. צונץ, ליט. עמ' 59 מייחס את הפיוטים לקלירי וחוכך בדעתו אם לא נכתבו מלכתחילה לקדושתא שתחילתה: "(איום) אמצה עשירייה". מכל מקום אין הפיוטים לשמיני עצרת, אלא ליום טוב ראשון של חג.

19. השוה וידסון ו, 187. מה שנאמר, בנדפס, בראש הפיוט: "קדושה למוסף יום ראשון של סוכות" היא טעות הנובעת ממה שמצויין במקורות כה"י בראש הפיוט: "קדושה של מוסף", ר"ל קדושה שיש בה פסוקי קריאת שמע, כמנהג אשכנז בקדושות מוסף. פיוטי קדושה מובאים, כמובן, בסוף קדושתא של שחרית ליום א של סוכות. קהילות א"י הקדומות לא נהגו, כמפורסם, לומר קדושה בעמידות של מוסף. 20. בדפוס: "שלום" והוא שיבוש.

אופנים

ותיות

לוגו חכמה

אשר הנה מרובעות קנה
 בצמדם בעד צם תבטינה קנה
 גדוד (מליף) [מליץ] בלמדו פורדות קנה
 דוסי צם אם נידבר משיקות קנה
 5 הוד ענגג ביצל פורדות קנה
 ורשע אם חופש בתיקע משיקות קנה
 זכות אם הוכרעה פורדות קנה
 טקא אם הנקים משיקות קנה
 טוהר בטא עומסות ועומסות בקנה
 10 יצלסו בקרוף בקול רשע קנה
 לצומת שרפי שש שש קנה
 לעומתם

ועמך

ברומי בריתות ברבקה
 לסלשם הגדלתה דת אשר חקרתה
 מאלה דור אותם לה ביברקה

— — — —

ואין לפיוטים המשך. ושוב מצאנו תיבת „וחיות“ חריגה בקטע הראשון ותיבת „ועמך“ חריגה בקטע השני.

(7) בדומה לכך מצאנו בקטע מן הגניזה השמור באוכספורד וסימנו f. 107 דף 20, א. פיוטי הקדושה שבכתב יד זה מובאים אף הם בסוף קדושתא לראש השנה שחל להיות בשבת. הקטע הראשון שבסדרה חסר בראשו, וזה מה שנותר מן הפיוטים:

ויצתם אש ממשאוי פחד מלך
 חוצות באש ובמים להמליך מלך
 לעומתם וגו'

ועמך

חון ברבמים וברצון ביום זכרון
 טצינת שוקר גורצים היום מזכרון
 5 יצל לסניה היום זכרם לזכרון
 בתבם וחקקם לחיים ביום זכרון
 להרצים להניחם בנחת יום זכרון
 מסלניה בקול שים בערף זכרון
 גסת ימצאו בציוג יום זכרון
 10 סוחחים ליסדה בקל יום לזכרון
 פעמים וגו'

ואתה

קבה מנו שים השמעת קול
 צרבינו למולך תמור שוקר קול
 סיני ישמחה תמור תרועת קול
 צוויים בעשבת מלקרים בשוקר קול

קוראים להללך בנחת בנצח קול
 15 רצה ופצה מפייה שים קול
 שוב לביתך ובו נשקפה קול
 תשאג מתוכו ומנו נצא קול
 ל' ל' ל' וגו'

והיה יי למלך וג' ותמלוך בציון וג' וכמו בדברי
 קדשך וג'

שוב מצאנו תיבת "ועמך" חריגה בראש הקטע השני, ותיבת "ואתה" חריגה
 בראש הקטע השלישי.

(8) בשנת 1934 הדפיס ר. אדלמאן בספרו Zur Frühgeschichte des Mahzor
 עמ' ה ואילך, על פי כ"י ט"ש H 16/8 קטע מתוך קדושתא לראש השנה, קדומה מאוד,
 כנראה טרום-ינאית, ובסופה שיירים מתוך פיוטי קדושה. פיוטי קדושה אלה, שיש גם
 בהם סימני קדמות מופלגים, נתגלגלו גם לסופה של קדושתא אחרת לראש השנה
 שקטעים ממנה מובאים בכ"י ט"ש H 8/2²¹. וזה לשון הקטעים:

1234567

אופנים

נחיות נושאות פסא חי

הפכירות כוח גבורות חי

אשר תכרע לו כל חי

ותפקד קידו נשמת כל חי

5 והיום יצמיד במשפט כל חי

ובתפדיקו ידוהו חי חי

ועל סביביו יצש צדקה אל חי

כי אם יצמיק דין לא יצדק כל חי

ידרשו ויבקשו אינה מקום חי

10 נצלם הוא מציני כל חי

איור החכמה

21. כה"י מתחיל בסטרופת הסיום של המחיה שפתיחתה: "היום במשפט צדיקני". אחר כך בא
 משלש שתחילתו: "אדר תבנית תם". שני הקטעים נראים קדומים מאוד, אך אינם זהים עם
 הקטעים המקבילים שהדפיס אדלמאן. אחרי המשלש מובא קיקלר קלירי, שתחילתו: "איום
 בקומך למשפט" (חתום: אלעזר בירבי קיליר) ואחר כך העסטריוטא הקלירית המפורסמת:
 "אאפיד נור איום". בין פיוט זה ל"אופנים" המובאים בפנים חסרים, כמובן, כמה דפים. כה"י
 מכיל עוד כמה קטעים מתוך קדושתא (אחרת?) לראש השנה. וסדרה נוספת של פיוטי קדושה,
 שקטעיה פותחים במלות שרשור. טכסטים אלה נראים כתובים ביד אחרת.

שינוי נוסחאות על פי כ"י ט"ש H 16/8 (נדפס על ידי אדלמאן): 3. כל חי — קומת
 כל חי. 6. ידוהו — יודנו. 8. דין — לית. 11. אדם וחי — אדם והוא חי. 13. ועמך —
 [עמד (העתק לא נכון). מוצאך — מציאך (משובש). 17. במשפט חיים — שופט חיים.
 24. ערב ובקר... — כל הטור חסר, ואפשר שהוא תוספת מאוחרת כה"י שלנו, כמובן
 גם על ידי החריזה השונה. 25. נתעליתה — נעליתה. 30. לב — לבד, והוא נכון. 31. לחוק
 ורועם — לחוקם ורוע. 33. כהצילם — לית. מעם — כמעם. אחר — ארור, והוא, כנראה,
 נכון. 34. לשם ולתהילה מכל — תהלה ושם על.

כי לא יראיהו אדם נחי
ובאשר הוא שם יבגנו כל חי
לעומתם

ועמך מוצאיה מוצאי חיים
אין חלקם עם דורשי מתים
15 הדבקותם לה היות כמוה חיים
חרב על נפשם וצליה מתים
והיום תשפטם במשפט חיים
ואם קפי שאלם כולם מתים
דברו הנראה יה בארץ חיים
20 נא אל תצלם בגורל מתים
כי לא צובנוף מקור מים חיים
סעודים צליה מסתיה מתים
ומן פירים את שמה אלהים חיים
צרב ובקר נשף ונשר פצמים באהבה נחויים
פעמים

[אורחיו 1234567]

25 בחורב נתצליהם בצעם מקל עם
שינייה דתימו או מקל עם
לקדו מצשה הקל מקל עם
קינאתם בגוי חנה מקל עם
שקלים ונקוים הם מקל עם
30 ואותם ידצתה לב[ד] מקל עם
לימדם לסוק ורועם מקל עם
לנאלם מגוי כזוי מקל עם
קהצילם מצעם לוצו אחור מקל עם
לשייתם לשם ולתהילה מקל עם
35 ולתשמיצם שנית לצין כל עם
להיות לי לי

[אורחיו 1234567]

אף על פי שאין הקטעים מיוסדים על סדר אלפביתי כלשהו, נראה ברור שמלות
„וחיות“ בראש הקטע הראשון ו„ועמך“ בראש הקטע השני אינן שוב אלא רמזים,
מסוג אלה שכבר קלטנו מן הדוגמאות הקודמות, לנוסח קבוע קדום ביותר של קדושת
העמידה.

כל הקטעים דלעיל נראים מוכיחים בצורה שאין להטיל בה ספק, שקיים היה
בתקופת הקלירי ובמקומו, ואולי גם בתקופה שלפניו ושל אחריה, נוסח קבוע של קדושה,
שכנראה נתקדש הרבה בעיני המתפללים ושלשון פתיחתו לאחר פסוק „קדוש קדוש
קדוש“ וכו' היה בתיבת „וחיות“²² (כל הדוגמאות דלעיל), לשון פתיחתו לאחר פסוק

22. בתיבה זו פותחים אנב גם קטעי הקדושה של סייטן אירופי מאוחר יחסית, ר' בנימן בר שמואל
(השוחה דוידסון ו, 190-191). באשר לצורתה של התיבה נראה ברור שהיא לשון סמיכות,

„ברוך כבוד ה' ממקומו" היה במילת „ועמך" (כל הדוגמאות דלעיל), ולשון פתיחתו לאחר פסוק „שמע ישראל" וכו' היה „ואתה" (דוגמאות 2, 4—5). מתוך מה שהועלה מדוגמה (5) לעיל, אפשר להניח שבאותו נוסח, או בנוסח קרוב אליו, פתחה הפיסקה הרביעית, זו שלאחר פסוק „אני ה' אלהיכם", בתיבת „ואנחנו".

ברם, עדיין אין אנו יודעים אותן פיסקות שהעלינו פתיחותיהן, כיצד היה המשכן. מקצת תשובה לשאלה זו ניתן להעלות, כמדומה. מתוך פיוטי קדושה שמצאנו בכ"י מן הגניזה (ט"ז ש H 2/45) בסופה של קדושתא לוישע' (שביעי של פסח) ²³, כדרכם של פייטנים הרבה גם בסוגי פיוט אחרים, קבע, כנראה, מחברם של פיוטים אלה את לשון הפיסקות הקבועות של הקדושה שבימיו ושבמקומו (את כולו או את מקצתו) בגוף פיוטיו, בסופם. כתב היד קרוע והצד הימני של השורות חסר, וזה מה שנותר מן הפיוטים:

[ניושע] א []
 [ני]רא קְדוּנָיִים צל אֶבְרָה לְעוֹמְקָם
 אָז אָלֵם מִלְחָמָה []
 [זז] וְזִמְרָת דִּיבְרוּ יִישַׁע לְהַרְאוֹתָם
 5 זְהִירִים נְתִיב סְלֻלוֹתָם
 [מַרְבּוֹת] וְ[או] פֶן מַרְבּוֹתָם
 תְּהוֹמוֹת וְרִים קָלְעוּ בְּצֶאֱתָם צֶם לְחִירוֹתָם
 לְכֹן יִבְרָכוּהוּ הַכֹּל וְהָאֱלֹהִים לְעוֹמְקָם
 לעומ'

[ימינה] ח []
 10 וְכָלֵב גְּאוּנָה סִיבְעָתָה צֶר בְּמִים
 וְכִירוֹם אֶסְיָה זִמְרָה []
 [אמר] ב [] לִיְרֹדָה מְשׁוּלֵי קָאֵשׁ וּבְמִים
 נִשְׁפָּת לְחַבְלוֹ בְּמַצּוֹלוֹת מִים
 [מי במכה] מ [] מִים
 15 וְעַמָּה בְּכָל יוֹם מִיִּיחָדִים שְׁמָהּ פִּצְמִים
 פעמ'

נְסִיחָה [ג... ס...]
 נְחִיחָה צֶם זֹו אֵל הַר הָאֱלֹהִים
 שְׁמָעוּ פּוֹשְׁעִים וְנִחְלוּ בְּאוֹן []
 אָז צָרִים נְמוּגוּ וְנִישְׁעֻנוּ בְּלֹא אֱלֹהִים
 20 תַּפֵּל קוֹמְתָם וְיִבְרְעוּ וְיִאֲמִינוּ בְּאֱלֹהִים
 [תביאמו] רִיבִים וְאַחִים קְרוּאֵי אֶתָם אֱלֹהִים
 זְהִירִים לְעוֹלָם אֵל זְהִירִים אֱלֹהִים
 תּוֹפִיעַ לְעִין פֶּל / וְתִתְגַּדֵּל צֶל פֶּל /
 מוֹשֵׁל בְּכָל / הָיוֹת לִי לֹאֱלֹהִים
 לִי לִי לִי

ויש לשער, שנוסח הפתיחה הנרמז בהן הוא „והיות הקדוש" או כיוצא בו.
 23. מן הקדושתא לא נשתיר אלא קטע מן הסילוק ואין לדעת מי מחברה. כתב היד קדום והוא

העובדה שאין הפייטן מפיט כאן, בסופי קטעיו, טורי מעבר פשוטים לפסוקי הקדושה השונים, אלא משקע בהם נוסחאות קבע כהווייתם, נראית מוכחת בעיקר מלשון סיומו של הקטע השלישי, שבו הוא מעמיד לפתע טור ארוך ומחולק לארבע צלעיות, שלא כמה שמצאנוהו נוהג בשאר טורי פיוטו; קשה לשער שנהג כך, אם לא שנתכוון להביא את לשונות הקבע של קדושת העמידה, שנהוגים היו בימיו ובמקומו, את כולם או את סיומם, בסוף קטעי פיוטיו.

לפי זה אפשר שמתברר פשרה של מלת "ועמך", שמצאנוה עומדת בראש כל קטע שני בדוגמאות שהובאו לעיל, ונראה שלשון הקבע הנרמז בה הוא בערך כמה שמצאנו לעיל בטור 15: "ועמך בכל יום מיחדים שמך פעמים".

באשר לשתי מלות הפתיחה האחרות, זו הראשונה וזו השלישית, אי אפשר לקלוט דבר ברור מן הסדרה הנ"ל, והיא נראית מייצגת בנקודות אלו נוסחאות אחרים. ברם, ראוייה לציון נוסחת הסיום של הקטע הראשון (טור 7 לעיל), התיבות "והאופנים לעומתם", שהן הן, כנראה, המאות את נוסח זמנו ומקומו של המחבר ודאי לשון קדום הן בפיסקה הזאת, שכבר שיערו בה חכמים²⁴ שהחזיקה בלא ספק את מלת "אופנים"²⁵. יתירה מזו, אין זה מן הנמנע שלשון הפיסקה בטור 7 איננו אלא קיצור של נוסח הקבע שבימי הפייטן ובמקומו, ואולי לא נהיה רחוקים מן האמת אם נשער בנוסח זה לשון מעין "וחיות הקודש"²⁶ והאופנים²⁷ לעומתם, ונמצא לפי זה מקרים גם לשון הפתיחה הנרמז בפיוטים שהועלו לעיל.

הנוסחאות לפיסקה ג של הקדושה (ואולי גם לפיסקה ד) הנרמזים בתיבות "ואתה" ו"ואנחנו" אינם לפי שעה בידנו, ואפשר שעוד יתגלו בין כתבי הגניזה. מכל מקום, לכשיתגלו, כבר תהיה בידנו עדות מכרעת לקדמותם המופלגת.

[אוצר החכמה]

נספח

נוסח מקיף ומעניין מאוד של קדושה דעמידה מצוי בכ"י ט"ש 8H/14, וראוי הוא שנפרסמנו כנספח לדברים דלעיל. כתב היד הג"ל הוא קטע מסידור של מנהג

מנוקד מה ושם בניקוד ארץ ישראלי. הטורים פותחים בראשי הפסוקים של שירת הים.
24. השחה אלבוגן בספרו שם, והשחה גם דברי זולאי במאמרו Eine Hanukka Qeroba von Pinchas ha-Kohen, ידיעות המכון לחקר השירה העברית, כרך א (גרמנית), עמ' 162 ושם הערה 1.

25. רק על פי מציאותה של מלה זו בנוסח הקדום של לשון המעבר מן הפסוק הראשון של קדושת העמידה אל הפסוק השני שבה, אפשר להסביר מדוע קרויה הקדושה "אופנייה" באותה פיסקה מפורסמת שבירושלמי ברכות שם: "בטיטי אישתחך באופנייה". וכבר העמיד אלבוגן בספרו הנזכר עמ' 62 על כך, שההקשר מחייב לומר שמדובר בקדושת העמידה, והשחה גם "הינימן בספרו" התפילה בימי התנאים והאמוראים, עמ' 145. גם פיוטי הקדושה שבקרובות קרויים, כידוע, גם בכתבי יד קדומים מאוד, "אופנים" (עיין גם בפנים, דוגמאות 6 ר'), אף זאת בלי ספק על פי נוסח הקבע הקדום של הקדושה בנקודה הזאת.

26. עיין לעיל הערה 22.

27. הזכרת החיות והאופנים בקטע שבין "קדוש קדוש קדוש" ו"ברוך כבוד ה'" חיונית, לפי שהפסוק הראשון מובא בנבואת ישעיהו מפי השרפים (ישעיהו ו, ב), ואילו הפסוק השני מובא

ארצישראלי מאוחר, והוא מחזיק ב־16 דפים (שלא כולם רצופים), מלבד קטעי משנה אחדים בראשו (מנחות ח, ד עד סוף הפרק וזבחים ריש פרק ה — כתב היד חסר כאן בהמשכו), ונוסח שבע ברכות של גישואין בסופו — יוצרות וקרובות של שבתות סתם. פיוטים מתוך כתב־יד זה כבר הדפיסו זולאי²⁸ והברמן²⁹ ועוד יש בו קטעי פיוט הרבה שלא נדפסו ואף בהם יש עניין. את גילו של כתב היד אפשר לאמוד בקירוב על פי העובדה שכבר יש בו פיוטים משל ר' שלמה אבן גבירול³⁰ ומשל יוסף אלברדאני, שניהם מבני ראשית המאה ה־11. כמה סימנים מעידים על נוסחו של כתב היד שעיקרו נוסח אִי, כגון נוסח הקדושה עם פסוקי קריאת שמע בעמידת השחרית, נוסח הפתיחה של גוף העמידה («קונה שמים וארץ»), נוסח ברכות היוצר («הבוחר בעמו ישראל אמן» [השווה שכטר JQR ס"י כרך י, עמ' 655 ומאן HUCA כרך ב, עמ' 288 ואילך] ו«צור ישראל וגואלו»), נוסח המעברים אל פסקאות הקבע שליוצר בסופי פיוטים (ונשיר לך... בגילה ברינה וכו'), נוסח ברכות העמידה («שאותך ביראה נעבוד»³¹, «הטוב לך להודות», «עושה השלום» וגם «מעון הברכות ועושה השלום»³²).

בנבואת יחזקאל מפי החיות והאופנים (יחזקאל ג, יג).

28. מתוך כתב־יד זה הדפיס זולאי את השבעתא «אני לרודי איומה» בעתון הארץ כב סבת תרצ"ט ואחר כך במבחר השבעים ס' 14 ואת הרשות ליוצר של יוסף אלברדאני: «ויהי יקרו והדרו ליוצר הכל במאמרוהי» ב«מקור וחיכוי בפיוט» סיני כרך כה (תש"ט) עמ' מה.

29. ב«עתרת רננים» עמ' 211, את השבעתא למוסף של שבת: «זה יזמרו לך שמים וארץ».

30. היא הגאולה «שכולה אכולה למה תבכי» (שירי רשב"ג, ב"ר ח"ג, עמ' 11); מובא כאן, בהתאם למנהג המעתיק כ"י מלכנו, בסוף הפיוט מצויין ביד המעתיק: «י מלכנו לך קונו, שלך (=שלח) הגואל לגאלינו וכת' גואלינו י צבאות שמו קדוש ישראל ברוך צור ישראל וגואלו».

31. כך מצויין בקרובות המוסף, אבל בנוסח הנדפס להלן בפנים: המחזיר שכינתו לצינו, ואפשר שהיה בזה שינוי במנהג מקומו וזמנו של הפיוט בין עמידת השחרית לבין עמידת המוסף, אולי משום ברכת הכהנים, שנהגו בו במוסף בלבד, או שמא כנוסח של פשרה בין שתי הפורמולות שלברכה, ואפשר שהיה בזה הבדל בין נוסח הקבע לבין הנוסח שנאמר עם קטעי פיוט, והשווה הערה הבאה.

32. כך בשתי קרובות המוסף, ברם בנוסח העמידה בפנים: עושה השלום. בעניין זה ובנוכח בהערה הקודמת וכן בנוכח להלן בקשר לפסקת «מודים», יש לחשוב שמא היה הבדל בין נוסח הקבע הפשוט של מקום המעתיק וזמנו לבין הנוסח שנאמר בשעת הקראת פיוטים. גם בימינו, כמפורסם, משתנים במנהגות אשכנז נוסחאות הברכות, גם ביוצר וגם במעריב, מכוחם של פיוטים. אף מצאנו מנהגות חו"ל, שנהגו לומר פסקאות של נוסח אִי בשעת אמירת פיוטים, השווה, למשל, נוסח סתיחת העמידה קודם לשבעת השבועות של רס"ג בסידורו עמ' קפד, שהוא נוסח ארץ ישראל מובהק, וכן המובא על ידי א. שכטר בספרו האנגלי על סדר חיבור ברכות עמ' 97 ואילך. מנהג זה מסביר את הופעתה של תיבת הפתיחה «וארץ» בריש קדושתאות רבות של משוררי חו"ל, כולל משוררי ספרד; אין זאת, כנראה, אלא מפני שפסקת הפתיחה של העמידה, שנאמרה קודם להתחלת הקרובה, נסתממה ב«קונה שמים וארץ» כנוסח אִי. דבר זה מחייב עיון גדול באבחנה שמבחינים במנהגות המיוצגים בכ"י שבגניזה על פי נוסחאות שמצויינים בסופי פיוטים.

ונוסח הקבע של "מודים" המצויין בקרובות³³. ברם, כבר מורגשים בנוסח כתב היד השפעות "בבליות", כגון בפתיחת העמידה דלהלן: "גומל חסדים טובים וקונה הכל" ליד הפיסקה הארצישראלית המובהקת: "קונה שמים וארץ"; כגון העדר הזכרת הטל בברכת המחיה; כגון נוסח ברכת העבודה בגוף העמידה הנדפס להלן: "המחזיר שכנתו לציון" ליד הנוסח הארצישראלי: "שאותך ביראה נעבוד", המובא בקרובות שלאחר מיכן, וכגון ציון הקדושה בקרובות של מוסף³⁴.

בנוסח העמידה המובא להלן יש לציין את חדירתם של כמה קטעי פיוט לנוסחאות הקבע, כגון בברכת המחיה: ("משמי מרום תענינו / ימינך תפרוש עלינו / ממעמקים תדלינו") או כגון בברכה האחרונה ("אנה משים שלום / פרוש עלינו סוכת שלום / ועל עמך נוחלי הברית והשלום / שים עליהם ברכה ושלום"). כן מצאנו נוסח פיוטי גם בגוף הקדושה ("ממקומו יתרום מלך / כי הוא לבדו מלך / ויופיע ממעונו מלך / ויפדה מקבלי מאמר מלך / המשכימים והמעריבים ליחד שם מלך")³⁵.

בעניין הקדושה יש לציין שמצאנו את נוסח פתיחתו ב"נקדש את שמך", ברם נוסח הפתיחה המצויין בהמשך כתב היד בקרובות של מוסף הוא "ונעריצך". ואפשר שהיה נהוג נוסח פתיחה אחר בקדושת המוסף. פרט שנראה לי ראוי לציון משאר חלקי כה"י הוא הנוסח המובא בשני מקומות אחרי הפסוק השני של קדושת היוצר "ברוך כבוד ה' ממקומו": ברוך הוא וברוך שמו וברוך זכרו וברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד ולדורי דורות ולנצח [נצחים]³⁶.

זה לשון העמידה:

ברוך יי אלהינו ואלהי אבותינו אלהי אברהם אלהי יצחק ואלהי יעקב האל הגדול הגיבור והנורא אל עליון קונה שמים וארץ גומל חסדים טובים וקונה הכל זוכר חסדי אבות ומבאי (!) גואל לבני בניהם מלך מושיע ומגן ב[רוך] מגן משמי מרום תענינו, ימנך תפרוש עלינו, ממעמקים תדלינו, מי כמוך בעל גבורות ומי דומה לך מתיה מתים ונאמן אתה להחיות מתים ב[רוך] מחיה

33. השוואה הברמן, עתרת רגנים עמ' 221. והשוואה לעניין פיסקה זו, דבריי בסיני כרך סב, עמ' לוילח.
34. בקהילות א"י לא נהגו לומר קדושה בעמידות של מוסף, כמפורסם. ברם, כבר ראינו את פרקיו בן באבוי מציין, שבהשפעת בני בבל שנשתקעו בא"י התחילו גם בקהילות א"י מרבית באמירת קדושות (השוואה גנזי שעכטער הגיל, עמ' 555). מובן, שאין הציון אלא של המעתיק; כגוף השבעות, שהן ארצישראליות וכנראה קדומות מאוד, אין זכר לקדושה כלל.

35. לנוסחם של קטעים אלה עיין י' היינימן, על דפוס פיוטי קדום, בספר בר אילן ד-ה, עמ' 132 ואילך. העבודה שהתכנס המובא בפנים נוסח קבע הוא ולא פיוט אינה צריכה, כמדומה, ראייה, ברם ייתכן, שפיסקאות הפיוט המובאות בנוסח העמידה מקורן בקרובות קדומות. וכבר שיער כך גם כפיסקת "ישמח משה" שבעמידות השחרית בשבתות א' מירסקי במאמרו "יסוד קרובה" בסיני כרך נו (תשכ"ה), עמ' קכו ואילך.

36. המלה חסרה בנוסח הראשון. כיוצא בזה גם בכ"י אוכספורד 2729, דף 53, ב ואילך.
37. בשורה שלפני התחלת הנוסח שבפנים, מיד אחרי ברכת הגאולה שבסוף "יי מלכנו" כתוב — לאחר קו מפריד — "זוכר חסדים". ואיני יודע מה הכוונה בזה.

נקדש את שמך בעמך יי אלהינו ואלהי אבותינו כשם שמקדישים את שמך בשמי מרום כדבר הנאמר על יד נביאך וקרא זה אל זה ואמר ק[דוש] ק[דוש] ק[דוש] מלא עולם כי הוא חי וקיים ומלך עולם ואז נביע לו רננות ונשיר לו שירה כשירת חיה ואופן המתנשאים סלה לעומתם³⁸ ממקומו יתרומם מלך, כי הוא לבדו מלך, ויפיע ממעונו מלך, ויפדה מקבלי מאמר מלך, המשכימים והמעריבים ליחד שם מלך, פעמים שמע וג' אחד אלהינו אחד בראינו אחד יוצרינו אחד גואלינו ואחד יוסיף שינית ידו לגאלינו וישמיענו אחרית כראשית ויאמר ראו כי אני הייתי לראשונים ואני אהיה לאחרונים להיות לכם לאלהים³⁹ אלהיכם אני ואני אמלך ואכנס גליותיכם ואעבור כמלך בראשכם ויאמר: והיה יי למלך על כל הארץ ביום ההוא יהיה יי אחד ושמו אחד⁴⁰. צהלי ורני יושבת ציון כי גדול בקרבך קדוש ישראל. ואתה קדוש יושב תהילות ישראל ב[רוך] אתה יי

ישמח משה במחנת חלקו וג' ולא נתתו יי אלהינו לגויי הארצות ולא הנחלתו מלכינו לעובדי פסילים ובצלו לא ישבו גויים וגם במנחתו לא ישכנו ערילים אלא לישראל עמך נתתו באהבה ובזרע ישורון אשר במ בחרתה אלהינו ואלהי אבותינו רצה במנוחתינו וג' ב[רוך] מקדש השבת שערי ציון יפתחו לנו יומם ולילה לא יסגירו כי היא עירך מקדם וכחדשך שנים קדמוניות ואשה ישראל במהרה תקבל ברצון ותהא לרצון עבודת עמך בית ישראל ותחזנה עינינו בשובך לנוך לציון ותרצה בנו כמיאז ב[רוך] א[תה] יי המחזיר שכינתו לציון

אוצר החכמה

מודים אנחנו לך אתה הוא יי אלהינו ואלהי אבותינו על חיינו המסורים בידך ועל נשמותינו הפקודות לך הטוב כי לא כלו רחמיו והמרתם כי לא יתמו חסדיו פעמים רבות קוינו יי אלהינו ואלהי אבותינו לא נשתנו ולא עזבתנו ולא הכלמתנו ולא הסתרתה פניך ממנו כן אלהינו ואלהי אבותינו אל חטשינו ואל תעזבינו ואל תסתיר פניך ממנו זכור רחמך וכבוש כעסך וכלה נגף וקצף ממנו ומכל בני בריתך כל החיים ידוך סלה באמת ברוך א[תה] יי הטוב לך לה[י]דות

אנה משים שלום, פרוש עלינו סוכת שלום, ועל עמך נוחלי הברית והשלום שים עליהם ברכה ושלום, ושלום עמך ושלום ארצך ושלום נחלתך תעריף וכת[וב] יי ע[ו]ת לע[מ]ו ית[ו]ן יי יב[ר]ך את ע[מ]ו בש[לום] עושה השלום ברוך אתה יי

38. הפסוק, ברוך כבוד יי ממקומו לא הובא בטכסט.

39. יש להוסיף: אני יי אלהיכם.

40. יש להוסיף כנראה: ימלוך יי לעולם, וכו'.

חוזים אסורים לפי ההלכה

מאת

שילם ורהפטיג

הגדרת המושג

חוזה אסור הוא, שמטרתו, או דרך עשייתו, כולו או מקצתו, הוא בניגוד לדין או למוסר הציבורי.

סוגי חוזים אסורים

בחוזה אסור ניתן להבחין בין חוזה שבו האיסור הוא דו־צדדי, כלומר, מצד שני המתקשרים כאחד, לבין חוזה שבו האיסור הוא מצד אחד המתקשרים בלבד. דוגמא טיפוסית לחוזה שבו האיסור הוא דו־צדדי היא עיסקה של הלואה בריבית. ריבית אסורה מן התורה גם למלוה וגם ללווה. וכן כותב הרמב"ם¹: "כדרך שאסור להלוות כך אסור ללוות בריבית". לגבי לווה לומדים זאת מן הכתוב, לא תשיך לאחריך' (דברים כג, כ), שפירושו שלא יגרום למלוה ששיכנו.

דוגמא אחרת היא עיסקה של שוחד. גם עיסקה זו אסורה מן התורה על שני הצדדים. הלוקח שוחד עובר על לא תעשה: "ושוחד לא תקח" (שמות כג, ח), ואפילו לזכות את הזכאי²; וכמו כן אסור ליתן שוחד. וכן כותב הרמב"ם³: "וכשם שהלוקח עובר בלא תעשה כך הנותן, שנאמר: "ולפני עור לא תתן מכשול".

דוגמא לחוזה שבו האיסור הוא לצד אחד בלבד היא ההלכה של הרמ"א⁴: "נשבע או נדר שלא למכור, ועבר ומכר" — כאן האיסור חל על המוכר בלבד.

חוזה שבו האיסור הוא חד־צדדי, הוא גם חוזה בדבר שכירות עד שקר. בחוזה זה האיסור הוא בעדות השקר ולא במתן השכר בעד עדות השקר. זאת מדגיש בעל הנתיבות⁵: "בשוכר עדי שקר, דלא כתב רחמנא ללאו על הלקיחה (של השכר בעד העדות שקר) רק שלא להעיד שקר". וכמו כן אין גם לאו על נתינת השכר בעד עדות שקר.

הוא הדין באתנן "בעד ביאה אסורה"⁶. מה שאסור בעיסקת האתנן זונה, היא הביאה, ולא קבלת האתנן או נתינתו.

ולעיסקת ריבית גופא, ייתכן שהאיסור הוא של צד אחד בלבד. וכן מצינו⁷:

1. ה' מלחה ולוה פ"ד ה"ב.
2. רמב"ם ה' סנהדרין פכ"ג, ה"א: "לא תקח שוחד, אין צריך לומר לעוות את הדין אלא אפילו לזכות את הזכאי ולחייב את החייב, אסור"; שו"ע חו"מ סי' ט, א.
3. שם ה"ב; שו"ע חו"מ, שם.
4. שו"ע שם, סי' רח, א.
5. ביאורים שם, סי' ט, סק"א.
6. נתיבות שם.
7. ב"מ סה, ב.